

การสร้างหลักสูตรรู้เท่าทันสื่อสำหรับผู้สูงอายุไทย ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม

วันที่รับบทความ: 19 พฤษภาคม 2565 / วันที่แก้ไขบทความ: 2 ธันวาคม 2565 / วันที่ตอบรับบทความ: 20 ธันวาคม 2565

นันทยา ดวงมเมศ*

ขวัญจิต ศศิวงศาโรจน์

สิรินทร พิบูลภาณุวัฒน์

ธีรพงษ์ บุญรักษา

วรารณ สืบวงศ์สุวรรณ

บทคัดย่อ

การแพร่กระจายของข้อมูลข่าวสารที่คลาดเคลื่อนและผิดพลาดในสื่อต่าง ๆ และผลกระทบเชิงลบจากการบริโภคสื่อที่มีต่อสุขภาพของผู้สูงอายุ ได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการสร้างหลักสูตรรู้เท่าทันสื่อที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุไทย และเป็นหลักสูตรที่สามารถสอนโดยผู้สูงอายุด้วยกันเอง เพื่อให้การนำไปประยุกต์ใช้ได้ง่ายในทุกพื้นที่ของประเทศไทย บทความนี้มีวัตถุประสงค์ในการนำเสนอการใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการวิจัยและพัฒนาหลักสูตรการรู้เท่าทันสื่อสำหรับผู้สูงอายุ ซึ่งแบ่งออกเป็นสามขั้นตอนได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเด็นเนื้อหาและวิธีการเรียนรู้ 2) การมีส่วนร่วมในการปรับเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนรู้ และ 3) การมีส่วนร่วมในปฏิบัติการการใช้หลักสูตร ซึ่งทำให้ได้ชุดความรู้จากประสบการณ์ของ “คนใน” ที่นำมาบูรณาการกับแนวคิดการรู้เท่าทันสื่อและแนวคิดการเรียนรู้ของผู้สูงอายุ ในการออกแบบเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนรู้ของหลักสูตรรู้เท่าทันสื่อสำหรับผู้สูงอายุไทย ภายใต้ฐานคิด “รู้ทันตนเอง รู้ทันสื่อ” พร้อมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิด “การมีส่วนร่วม” (Participatory practice) ของผู้สูงอายุ ได้แก่ การสร้างบรรยากาศที่มีความปลอดภัยทางวัฒนธรรม (Culturally safe atmosphere) การแสดงจุดยืนถึงสถานะที่เท่าเทียมกัน (Equal positioning) ของนักวิจัยและผู้สูงอายุ และความพร้อมของนักวิจัยที่จะปรับเปลี่ยนกระบวนการมีส่วนร่วมให้สอดคล้องกับโครงสร้างของชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุ

คำสำคัญ: การมีส่วนร่วม, การรู้เท่าทันสื่อ, ผู้สูงอายุไทย

นันทยา ดวงมเมศ (ปร.ด. (วารสารศาสตร์) Cardiff University, UK, 2002) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรองศาสตราจารย์ประจำสาขาภาษาและการสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล, ขวัญจิต ศศิวงศาโรจน์ (ปร.ด. (ประชากรศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหิดล, 2551) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรองศาสตราจารย์ประจำสาขาวัฒนธรรมศึกษา สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล, สิรินทร พิบูลภาณุวัฒน์ (นศ.ด. (การสื่อสารระหว่างบุคคล) มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, 2546) อาจารย์ประจำสาขาภาษาและการสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล, ธีรพงษ์ บุญรักษา (ปร.ด. (บริหารธุรกิจ) มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2548) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาภาษาและการสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล, และ วรารณ สืบวงศ์สุวรรณ (ศศ.ม. (ภาษาและการสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม) มหาวิทยาลัยมหิดล, 2563) อาจารย์ประจำสาขาภาษาอังกฤษ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของปรับปรุงจากโครงการวิจัยเรื่อง ผู้สูงอายุรู้ทันสื่อ: สร้างหลักสูตรและขยายเครือข่ายนักสื่อสารสุขภาพ ซึ่งได้รับงบประมาณ/ทุนสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ

*Corresponding author: nuntiya.dou@mahidol.ac.th

The Construction of Media Literacy Course for Thai Elderly Through Participatory Processes

Received: April 5, 2022 / Received in revised form: October 22, 2022 / Accepted: December 20, 2022

*Nuntiya Doungphummes**
Kwanchit Sasiwongsaroj
Sirintorn Bhibulbhanuvat
Theeraphong Boonrugs
Waraporn Suebwongsuwan

Abstract

The widespread of misinformation and disinformation through media and the negative effects of media consumption on elderly's well-being have pointed to the necessity of creating a media literacy course suitable for Thai elderly and can be taught by the elderly themselves so that it can be easily applied in all areas of Thailand. The objective of this article is to present the use of the participation process in the research and development of media literacy courses for seniors, which are divided into three phases: 1) participation in the development of content issues and learning methods, 2) participation in content adaptation and learning activities, and 3) participation in curriculum implementation. The participation resulted in a set of knowledge from the "insiders' experiences". This was then integrated with the concept of media literacy and elderly learning to design the course content and learning activities under the interconnected concept of "self-awareness-media literacy". Adding to this was the analysis of factors facilitating the elderly's participatory practice, which included creating a culturally safe atmosphere, demonstrating equal positioning of the researcher and elderly participant, and the researcher's readiness to change or adjust the participatory process to accommodate the elderly's daily life structure.

Keywords: Participation, Media Literacy, Thai Elderly

Nuntiya Doungphummes (Ph.D. (Journalism Studies) Cardiff University, UK, 2002; E-mail: nuntiya.dou@mahidol.ac.th), is currently an Associate Professor in Language and Intercultural Communication Department, Research Institute for Languages and Cultures of Asia. Mahidol University, Kwanchit Sasiwongsaroj (Ph.D. (Demography) Mahidol University, Thailand, 2008), is currently an Associate Professor in Cultural Studies Department, Research Institute for Languages and Cultures of Asia. Mahidol University, Sirintorn Bhibulbhanuvat (Ph.D. (Interpersonal Communication) Bangkok University, Thailand, 2003), is currently a lecturer in Language and Intercultural Communication Department, Research Institute for Languages and Cultures of Asia. Mahidol University, Theeraphong Boonrugs (Ph.D. (Business Administration) Ramkhamhaeng University, Thailand, 2005), is currently an Assistant Professor in Language and Intercultural Communication Department, Research Institute for Languages and Cultures of Asia. Mahidol University, and Waraporn Suebwongsuwan (MA. (Language and Intercultural Communication) Mahidol University, Thailand, 2020), is currently a lecturer in English Department, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakorn Si Ayutthaya Rajabhat University.

This article was a part of the research project "Media Literacy Elderly: Creating Media Literacy Course and Expanding Networks of Communicators for well-being" Fully funded by Thai Health Promotion Foundation

*Corresponding author: nuntiya.dou@mahidol.ac.th

ความสำคัญของการรู้เท่าทันสื่อในสังคมสูงอายุ

สังคมไทยเข้าสู่การเป็นสังคมสูงอายุโดยสมบูรณ์ (Complete aged society) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2564 โดยมีประชากรอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปร้อยละ 20 หรือประมาณ 12.2 ล้านคนจากประชากรไทยทั้งหมด 66.2 ล้านคน (กรมกิจการผู้สูงอายุ, 2565; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2565) แบ่งเป็น ผู้สูงอายุตอนต้น (อายุ 60-69 ปี) 7.3 ล้านคน ผู้สูงอายุตอนกลาง (อายุ 70-79 ปี) 3.4 ล้านคน และ ผู้สูงอายุตอนปลาย (อายุ 80 ปีขึ้นไป) 1.4 ล้านคน (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2564) โดยการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นภายในระยะเวลาเพียงทศวรรษเดียว เพราะเมื่อปี พ.ศ. 2554 ประเทศไทยยังมีจำนวนประชากรสูงอายุไทยมีเพียงร้อยละ 12.2 หรือประมาณ 8.2 ล้านคน เท่านั้น (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2555) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรสูงอายุที่รวดเร็วเช่นนี้ส่งผลให้ประเทศไทยถูกจัดว่าเป็นประเทศที่มีอัตราการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรสูงอายุนับว่าเร็วเป็นอันดับสามของโลก (HelpAge Asia, n.d.) ซึ่งสอดคล้องกับการคาดการณ์ว่า สัดส่วนของประชากรสูงอายุไทยจะเพิ่มถึงร้อยละ 28 ในปี พ.ศ. 2574 และจะทำให้สังคมไทยกลายเป็นสังคมสูงอายุระดับสุดยอด (Super aged society) (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562)

ประชากรสูงอายุที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วส่งผลกระทบต่อในวงกว้างทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม ในด้านเศรษฐกิจพบว่าค่าใช้จ่ายในการดูแลสุขภาพและความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุเป็นค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้น ในขณะที่มีประชากรในวัยแรงงานลดลงเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและค่านิยมสังคมในเรื่องการมีบุตร (สถาบันบัณฑิตบริหารธุรกิจศศินทร์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2565) ผู้สูงอายุจำนวนมากกว่าหนึ่งในสามของผู้สูงอายุทั้งหมด (ร้อยละ 34.3) มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน นั่นคือ มีรายได้ต่ำกว่า 31,764 บาทต่อคนต่อปี ในขณะที่มีปัญหาด้านสุขภาพมากขึ้นตามความเสื่อมและภาวะถดถอยทางร่างกาย ทำให้เกิดภาวะพึ่งพิงทางเศรษฐกิจมากขึ้นเรื่อย ๆ (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2559) ในด้านสังคมพบว่าเมื่อเข้าสู่

วัยสูงอายุ หลายคนต้องอยู่ตามลำพังมากขึ้นเนื่องจากลูกหลานไปทำงานไกลบ้านทำให้มีปัญหาช่องว่างในการติดต่อสื่อสาร นอกจากนี้ยังมีปัญหาในการสื่อสารและการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มคนในช่วงวัยอื่น ๆ ถูกเอารัดเอาเปรียบเพราะไม่รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นซึ่งมีส่วนทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกตนเองไม่มีคุณค่า (กาญจนาเทียนลาย และวรรณิ หุตะแพทย์, 2562; จุฑารัตน์ แสงทอง, 2560; กรกนก นิลดำ และคณะ, 2563)

ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งจากตัวผู้สูงอายุเองและจากสภาพแวดล้อมในสังคมทำให้ภาวะสูงอายุกลายเป็นความเสี่ยงต่อการเกิดภัยอันตรายที่สังคมควรให้ความสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ปัจจุบันที่ผู้สูงอายุต้องใช้ชีวิตท่ามกลางการแพร่กระจายของข้อมูลข่าวสารที่คลาดเคลื่อน (Misinformation) และข้อมูลข่าวสารที่ผิดพลาด (Disinformation) ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาทางสังคมที่มีปรากฏให้เห็นมากขึ้นเรื่อย ๆ ตั้งแต่การระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ซึ่งพณม คลีฉายา (2563) พบว่า ก่อนโควิด-19 ระบาด ผู้สูงอายุใช้เวลา 1-4 ชั่วโมงต่อวันในการเปิดรับชมโทรทัศน์และใช้สื่อสังคมออนไลน์อย่างเฟซบุ๊ก ยูทูบ และไลน์แชตแอปพลิเคชัน ทั้งนี้ ปริมาณการใช้สื่อทั้งสองประเภทเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนในช่วงการระบาดของโควิด-19 โดยมีการเปิดรับสื่อโทรทัศน์เฉลี่ย 4.31 ชั่วโมงต่อวัน และสื่อสังคมออนไลน์เฉลี่ย 8.41 ชั่วโมงต่อวัน (Marketeer, 2020) ปรากฏการณ์นี้ทำให้เห็นได้ว่าผู้สูงอายุกำลังเผชิญกับอันตรายจากข้อมูลข่าวสารที่คลาดเคลื่อนและผิดพลาด ดังที่ผู้อำนวยการองค์การอนามัยโลก กล่าวในการประชุม World Economic Forum 2020 ว่า “We’re not just fighting an epidemic; we’re fighting an Infodemic” (Emma Charlton, 2020)

การแพร่กระจายของข้อมูลข่าวสารที่คลาดเคลื่อนและผิดพลาดในสื่อต่าง ๆ อาจทำให้ผู้สูงอายุได้รับผลกระทบเชิงลบจากการใช้สื่อหลายประการ เช่น ถูกหลอกหลวงเอารัดเอาเปรียบ หลงกลมิจฉาชีพที่แฝงเข้ามา หลงเชื่อโฆษณาที่อวดอ้างสรรพคุณเกินจริง ทำให้ต้องสูญเสียทรัพย์สินเงินทองที่เก็บออมไว้ใช้ในวันบั้นปลายของชีวิต และบางครั้งเพิ่มปัญหาทางสุขภาพให้ซับซ้อนหรือรุนแรงขึ้นส่งผลต่อเนื่องเป็นความเครียด วิตกกังวล หรือเกิดภาวะ

ซึมเศร้า ลึกลับในชีวิต (กันติพิชญ์ ใจบุญ และพรเทพ เฮง, 2561) นอกจากนี้ ผู้สูงอายุยังอาจกลายเป็นเครือข่ายเผยแพร่ข้อมูลผิด ๆ จากการแชร์ภาพ ส่งต่อภาพ และข้อมูลโดยไม่ได้ตรวจสอบหรือกลั่นกรองความถูกต้อง หรือการนำข้อมูลส่วนตัวผู้อื่นไปใช้งานเกิดความเสียหาย (พนม คลีณา, 2563) ผลกระทบเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความเสี่ยงของการใช้สื่ออย่างไม่รู้เท่าทัน

สถานการณ์ดังกล่าวทำให้การเสริมสร้างการรู้เท่าทันสื่อให้กับกลุ่มผู้สูงอายุเป็นประเด็นทางสังคมที่ถือว่าสำคัญไม่น้อยไปกว่าการเพิ่มทักษะทางเศรษฐกิจและการดูแลสุขภาพ อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานเพื่อสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อให้ผู้สูงอายุไทยถือว่ายังอยู่ระยะเริ่มต้น สังเกตได้จากงานวิจัยและองค์ความรู้ในเรื่องการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุไทยก็ยังมีอยู่อย่างจำกัดมาก โดยการสำรวจการวิจัยเกี่ยวกับการรู้เท่าทันสื่อในประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ. 2540-2560 พบว่า มีงานวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับการรู้เท่าทันสื่อในกลุ่มผู้สูงอายุเริ่มปรากฏเมื่อปี พ.ศ. 2558 และมีเพียงร้อยละ 3.33 หรือ 4 เรื่อง จากงานวิจัยและวิชาการที่สืบค้นทั้งหมด 120 เรื่อง โดยที่งานวิจัยส่วนใหญ่มุ่งศึกษาการรู้เท่าทันสื่อในกลุ่มเด็กและเยาวชนเป็นหลัก (วิโรจน์ สุทธิสีมา, พิมลพรรณ ไชยนันท์ และ ศศิธร ยุวโกศล, 2563) นอกจากนี้ รูปแบบการสร้างเสริมการรู้เท่าทันสื่อให้ผู้สูงอายุในช่วงที่ผ่านมาก็มักจะมีลักษณะเป็นการจัดกิจกรรมอบรมระยะสั้น ซึ่งยังขาดความต่อเนื่อง และยังไม่ครอบคลุมพื้นที่ในวงกว้างได้อย่างทั่วถึง โดยพบว่าหลายโครงการมีขอบเขตการดำเนินการเฉพาะบางพื้นที่เท่านั้น หรือบางโครงการมีเป้าหมายในกลุ่มผู้สูงอายุที่มีคุณลักษณะเฉพาะ เช่น กลุ่มที่อยู่ในเมือง มีความสามารถในการใช้สื่อดิจิทัลเพื่อประกอบอาชีพ ดังเช่น กิจกรรมผู้สูงอายุรู้ทันสื่อ ที่จัดขึ้นโดยกลุ่มคนตัว D ร่วมกับสถาบันครอบครัวเข้มแข็งจังหวัดสุรินทร์ ได้จัดกิจกรรมเสริมสร้างพลเมืองสูงวัย สู่อสาเฝ้าระวังสื่อขึ้น ในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ (Suvetwethin, 2019) และกิจกรรมเสริมทักษะการใช้สื่อดิจิทัลให้ผู้สูงอายุในชีวิตประจำวัน และการใช้สื่อดิจิทัลเพื่อสร้างรายได้ โดยกลุ่ม Young Happy (Young Happy, 2022) เป็นต้น

ช่องว่างในการศึกษาวิจัยด้านการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุและการปฏิบัติการสร้างเสริมการรู้เท่าทันสื่อให้ผู้สูงอายุไทยที่ยังขาดความต่อเนื่องและความครอบคลุม กลุ่มผู้สูงอายุทั่วประเทศ ประกอบกับข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบเชิงลบจากการบริโภคสื่อที่มีต่อสุขภาพและความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุจากงานวิจัยต่าง ๆ และผลการศึกษาระดับการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุที่อยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างต่ำ (สิรินทร พิบูลภานุวัธน์, นันทิยา ดวงภุมเมศ และ ขวัญจิต ศศิวงศาโรจน์, 2563) ได้ตอกย้ำถึงความจำเป็นและความสำคัญในพัฒนาหลักสูตรการรู้เท่าทันสื่อ ที่เป็นระบบและง่ายต่อการนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างต่อเนื่องในกลุ่มประชากรสูงอายุไทยทุกพื้นที่ จึงเป็นที่มาของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม “ผู้สูงอายุรู้ทันสื่อ: สร้างหลักสูตรและขยายเครือข่ายนักสื่อสารสุขภาพ” ระหว่างปี พ.ศ. 2562-2563 ที่มีเป้าหมายหลักในการสร้างหลักสูตรรู้เท่าทันสื่อสำหรับผู้สูงอายุไทย ที่สามารถใช้ในสร้างเสริมทักษะการรู้เท่าทันสื่อให้ผู้สูงอายุได้จริง ได้รับการยอมรับนำไปปรับใช้โดยกลุ่มผู้สูงอายุ และโรงเรียนผู้สูงอายุทั่วประเทศ และที่สำคัญคือ เป็นหลักสูตรที่สามารถสอนโดยผู้สูงอายุด้วยกันเองได้

ในการดำเนินงานโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาหลักสูตรดังกล่าว เพื่อให้ได้หลักสูตร ที่เหมาะสมกับผู้เรียนและผู้สอนสูงอายุอย่างแท้จริง และเป็นหลักสูตรที่ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานที่กำกับดูแลโรงเรียนผู้สูงอายุทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดและหลักการมีส่วนร่วม (Participation) เป็นหลักในกระบวนการออกแบบเนื้อหา วิธีการเรียนรู้ และการประยุกต์ใช้ ซึ่งการมีส่วนร่วมถือเป็นฐานคิดและวิธีการหลักตามแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research – PAR) ที่เน้นให้ประสบการณ์ในชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงได้ถูกนำเสนอผ่านการสะท้อนคิด (Reflective) และการกระทำร่วม (Collective) ซึ่งจะช่วยให้ได้ข้อมูลหรือชุดความรู้ของ “คนใน” มากกว่าที่เป็นการดำเนินงานโดยนักวิจัยหรือผู้เชี่ยวชาญที่เป็น “คนนอก” ในขณะเดียวกันก็เป็นกลไกในการเสริมพลังอำนาจให้ผู้มีส่วนร่วมอีกด้วย (Freire, 1972; Baum, MacDougall & Smith, 2006)

บทความนี้ มีวัตถุประสงค์ในการนำเสนอการใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการวิจัยและพัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้เท่าทันสื่อสำหรับผู้สูงอายุ ซึ่งแบ่งออกเป็นสามขั้นตอน ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเด็นเนื้อหาและวิธีการเรียนรู้ 2) การมีส่วนร่วมในการปรับเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนรู้ และ 3) การมีส่วนร่วมในปฏิบัติการการใช้หลักสูตร พร้อมทั้งนำเสนอหลักสูตรที่เป็นผลผลิต (Output) ของการมีส่วนร่วม วิเคราะห์ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุและผู้ที่เกี่ยวข้อง และปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความท้าทายอย่างมากสำหรับการสร้างการมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Participatory practice)

แนวคิดหลักที่ใช้ในการพัฒนาหลักสูตรรู้เท่าทันสื่อสำหรับผู้สูงอายุ

1. มิติการรู้เท่าทันสื่อในกลุ่มผู้สูงอายุ

แนวคิดการรู้เท่าทันสื่อ (Media literacy) ที่ได้รับการอ้างอิงและนำไปใช้เป็นกรอบในการดำเนินงานนั้นมีหลากหลาย ขึ้นอยู่กับประเด็นในการศึกษา กลุ่มเป้าหมาย และบริบทที่ศึกษา โดยแนวคิดการรู้เท่าทันสื่อที่ถูกนำไปใช้ในปัจจุบันมักจะเป็นแนวคิดที่สามารถปรับใช้ได้โดยครอบคลุมทั้งสื่อ สารสนเทศ และดิจิทัล อาทิ Hobbs & Moore (2013: 16-17) ที่อธิบายการรู้เท่าทันสื่อ คือความสามารถในการเข้าถึง (Access) วิเคราะห์ (Analyze) สร้าง (Compose) สะท้อนความคิด (Reflect) และการกระทำ (Action) ที่เกี่ยวเนื่องกับสื่อ ซึ่งเป็นทักษะชีวิตที่จำเป็นในโลกยุคดิจิทัล และองค์กร UNESCO ที่อธิบายถึงผู้รู้เท่าทันสื่อและสารสนเทศว่าต้องมีความสามารถในการเข้าถึง (Access) การรับ (Receive) ประเมินเชิงวิพากษ์ (Critically evaluate) สร้างสรรค์ (Create) ใช้ (Use) และเผยแพร่ (Disseminate) ข้อมูลข่าวสารและเนื้อหาในรูปแบบ (Muratova, Grizzle & Mirzakhmedova, 2019) เป็นต้น

สำหรับในแวดวงวิชาการ การวิจัย และการปฏิบัติการสร้างเสริมการรู้เท่าทันสื่อในสังคมไทย ก็มักจะนำเอาแนวคิดการรู้เท่าทันสื่อในโลกตะวันตกมาเป็นปรับ

ประยุกต์ให้สอดคล้องกับการทำงานกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นคนไทยในช่วงวัยต่าง ๆ เช่น พนม คลีณา (2559, 2563) ให้ความสำคัญกับทักษะในการเข้าถึงหรือการใช้สื่ออย่างปลอดภัยและได้ประโยชน์ การทำความเข้าใจที่มีต่อกระบวนการผลิตและสร้างเนื้อหาของสื่อ การวิเคราะห์และประเมินความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของเนื้อหาสื่อที่เปิดรับ และการมีปฏิสัมพันธ์อย่างปลอดภัยต่อเนื้อหาที่เปิดรับ ในการศึกษาเพื่อสร้างการรู้เท่าทันดิจิทัลให้นักเรียนระดับมัธยมศึกษาและการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลของผู้สูงอายุ ในขณะที่สถาบันสื่อเด็กและเยาวชน (สสย.) เน้นเสริมสร้างทักษะในการเข้าถึง เข้าใจ และวิเคราะห์สื่อและเนื้อหาในสื่อสร้างสรรค์ผลิตสื่อ และนำไปใช้ประโยชน์เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงชุมชนและสังคม (นันทิยา ดวงกุ่มเมศ และ นิธิดา แสงสิงแก้ว, 2563) นอกจากนั้น งานวิจัยของ พัทธกษิตาภา คณ์, ชนัญสราร อรณพ ณ อยุธยา และวีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา (2562) ยังได้นำเสนอตัวบ่งชี้การรู้เท่าทันสื่อสารสนเทศ และเทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมืองประชาธิปไตยของผู้สูงอายุในประเทศไทยขึ้น ผลการวิจัยแบ่งตัวชี้วัดออกตามกลุ่มสมรรถนะได้ 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) การเข้าถึงและใช้สื่ออย่างปลอดภัย ได้แก่ การรู้จักเข้าถึงสื่ออย่างหลากหลาย และเข้าใจเบื้องหลังอุตสาหกรรมสื่อ 2) การวิเคราะห์และวิพากษ์สื่อ ได้แก่ การประเมินคุณค่าและความน่าเชื่อถือ ความตระหนักถึงผลกระทบของการเผยแพร่ข้อมูล 3) การสร้างสรรค์เนื้อหา ได้แก่ การใช้สื่ออย่างสร้างสรรค์เพื่อต่อยอดความรู้เดิม และ 4) การประยุกต์ใช้ ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง

ถึงแม้ว่าแนวคิดการรู้เท่าทันสื่อจะมีรายละเอียดและจุดเน้นที่แตกต่างกันอยู่บ้างตามประเภทของสื่อ (สื่อมวลชน สื่อดิจิทัล) ศักยภาพ และคุณสมบัติของสื่อ และอิทธิพลของข้อมูลข่าวสารที่มีต่อการดำเนินชีวิตของคนในแต่ละยุค แต่ต่างก็สะท้อนว่าการรู้เท่าทันสื่อเป็นสมรรถนะของปัจเจกบุคคล (Individual competence) ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ สมรรถนะระดับบุคคล (Personal competence) ครอบคลุมทักษะการเข้าถึง (Access/ use) การวิเคราะห์ (Critical understanding) ประเมินคุณค่า และเลือกสรรสื่อและเนื้อหา (Evaluation) และสมรรถนะ

ระดับสังคม (Social competence) คือ ทักษะในการผลิตสื่อหรือเนื้อหาเพื่อสื่อสาร (Communicative ability) ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความรับผิดชอบ และมีจริยธรรม ซึ่งการสร้างสมรรถนะทั้งสองระดับจะเกี่ยวข้องกับปัจจัยแวดล้อม (Environmental factors) ทั้งในด้านสื่อที่มีอยู่หรือหาได้ (Media availability) เช่น สื่อมวลชน สื่อดิจิทัล สื่อพื้นบ้าน และบริบทของการรู้เท่าทันสื่อ (Media literacy context) เช่น การศึกษาด้านสื่อ อุตสาหกรรมสื่อ และระเบียบข้อบังคับ (Celot & Pérez Tornero, 2009: 8) การเสริมสร้างสมรรถนะการรู้เท่าทันสื่อของบุคคลทั้งสองระดับจึงเกี่ยวข้องกับมิติทางปัญญา (Cognitive component) คือ ความสามารถในการคิดพิจารณาวิเคราะห์ วิพากษ์ ตั้งคำถาม ตีความ ประเมินสื่อและเนื้อหาที่สื่อนำเสนอ มิติทางจิตใจ (Affective component) คือ การมีสติในการเปิดรับสื่อ เพื่อจะได้ไม่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำหรือการชักจูงของสื่อและสามารถควบคุมอิทธิพลและผลกระทบของสื่อได้ และมิติทางพฤติกรรม (Behavioral component) คือ ทักษะในการเลือกรับและใช้สื่ออย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งความสามารถในการผลิตสื่อในรูปแบบและบริบทที่หลากหลาย (จินตนา ตันสุวรรณนท์, 2559)

สำหรับการประยุกต์ใช้แนวคิดการรู้เท่าทันสื่อในการเสริมสร้างสมรรถนะการรู้เท่าทันสื่อกลุ่มผู้สูงอายุนั้น Rasi, Vuojari & Rivinen (2021) ได้ทบทวนและวิเคราะห์งานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุทั่วโลกที่ตีพิมพ์ในช่วงมกราคม 2548 - เมษายน 2562 พบว่ามิติที่ได้รับการสร้างเสริมเป็นหลัก 3 มิติ ได้แก่ มิติการใช้สื่อครอบคลุม ตั้งแต่ความสามารถในการใช้อุปกรณ์ ซอฟต์แวร์ แอปพลิเคชัน การสืบค้นทางเว็บไซต์ การใช้คำค้นระบบปฏิบัติการต่าง ๆ บริการออนไลน์ สื่อสังคมออนไลน์ การสื่อสารผ่านระบบออนไลน์ (เช่น การส่งและตอบอีเมล การสนทนาผ่านแชทแอปพลิเคชัน การประชุมออนไลน์) มิติการทำความเข้าใจ หมายรวมถึงการประเมินความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ได้รับผ่านช่องทางออนไลน์และสื่อดิจิทัล โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลเกี่ยวกับสุขภาพ และมิติการสร้างสรรค์ ให้ความสำคัญกับความสามารถในการผลิตเนื้อหาของผู้สูงอายุ

การทบทวนแนวคิดการรู้เท่าทันสื่อทั้งในเชิงวิชาการและการนำไปใช้ นำไปสู่การกำหนดกรอบคิดพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุไทยที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างความสามารถในการเข้าถึง เข้าใจ วิเคราะห์และประเมิน และใช้สื่ออย่างปลอดภัย ซึ่งต้องมีการปรับให้สอดคล้องกับลักษณะและพฤติกรรมการเรียนรู้และการเปิดรับสื่อของผู้สูงอายุไทย ดังจะกล่าวต่อไปในขั้นตอนของการพัฒนาหลักสูตร

2. แนวคิดการเรียนรู้ของผู้สูงอายุ

Neil Fleming ได้นำเสนอ VARK model of learning styles (Visual, Aural, Read/write, and Kinesthetic sensory modalities) ในปี ค.ศ. 1987 ซึ่งเป็นโมเดลรูปแบบการเรียนรู้หนึ่งที่เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในแวดวงวิชาการด้านการศึกษา โดยโมเดลนี้มีพื้นฐานมาจากศาสตร์ทางด้านการสื่อสารและการทำงานของสมองในการทำความเข้าใจตนเองและผู้อื่นที่สืบทอดไปในระดับจิตใต้สำนึก (Neuro Linguistic Program – NLP) และยังเป็นการพัฒนาต่อยอดแนวคิดการเรียนรู้ผ่านประสาทสัมผัสที่มีอยู่เดิม โดยเฉพาะ VAK model ของ Barbe, Swassing & Milone (1979) โดย VARK คือ รูปแบบการเรียนรู้ 4 รูปแบบ ประกอบด้วย 1) การเรียนรู้ด้วยการเห็น (V-Visual) เป็นการเรียนรู้จากรูปภาพ แผนภูมิ แผนผัง หรือสัญลักษณ์ ที่ใช้เพื่อสื่อความหมายแทนภาษาพูดหรือเขียน ซึ่งทำให้ผู้เรียนต้องใช้จินตนาการคล้ายกับการชมภาพยนตร์ 2) การเรียนรู้ด้วยการฟัง (A- Auditory) เป็นการเรียนรู้โดยอาศัยการฟังเป็นหลัก ซึ่งอาจเป็นการฟังบรรยาย การสนทนาทั้งแบบเห็นหน้าและผ่านช่องทางออนไลน์ วิทยู การใช้โทรศัพท์มือถือรวมถึงการพูดออกเสียงและการพูดกับตนเอง โดยที่การฟังซ้ำ ๆ หรือฟังบ่อย ๆ จะส่งผลให้ผู้เรียนสามารถเลือกใช้คำและเล่าเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างละเอียด 3) การเรียนรู้ด้วยการอ่านและการเขียน (R-Read/ write) เป็นการเรียนรู้จากข้อมูลที่น่าเสนอด้วยการเขียน โดยจะเริ่มจากการอ่าน (input) แล้วจึงค่อยเขียน (output) ซึ่งสื่อที่ช่วยในการเรียนรู้เช่น รายงาน บทความ ข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต power point และ 4) การเรียนรู้ทางร่างกายและความรู้สึก (K-Kinesthetic) เป็นวิธีการเรียนรู้ด้วยการรับรู้ความรู้สึก

จากการสัมผัสและการเคลื่อนไหว ที่ผู้เรียนได้รับรู้จากการมีประสบการณ์ตรง ตัวอย่าง การฝึกปฏิบัติในสถานการณ์จริง หรือสถานการณ์จำลอง การสาธิต วิดีทัศน์ หรือภาพยนตร์ ซึ่งหลักการสำคัญ คือ ตัวอย่างหรือสื่อที่นำมาใช้ในการเรียนรู้ต้องมีความสมจริงหรือเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ยิ่งถ้าผู้เรียนสามารถจับ ถือ ลิ้มรส หรือรู้สึกได้ ก็จะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ได้ดีขึ้น วิธีการเรียนรู้แบบนี้เหมาะสมกับผู้เรียนชอบเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ได้ทำจริงและเป็นผู้ที่ให้คุณค่ากับประสบการณ์ที่มีอยู่เดิมของตนเองมากกว่าของคนอื่น อย่างไรก็ตาม ในการจัดการเรียนรู้สามารถใช้รูปแบบการเรียนรู้มากกว่าหนึ่งรูปแบบ (MM-Multimodality) ขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้เรียน เช่น ความยืดหยุ่นในการสื่อสาร ความเร็ว-ช้าในการเรียนรู้ และบริบทเฉพาะ (Fleming, n.d.)

สำหรับการจัดการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมทักษะการเรียนรู้เท่าทันสื่อให้ผู้สูงอายุ นอกจากจะต้องคำนึงถึงวิธีการหรือสื่อการเรียนรู้ข้างต้นแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงข้อจำกัดที่เกิดจากภาวะสูงอายุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเสื่อมทางกายที่มีผลต่อประสาทตา หู และการรับรู้ความรู้สึก ตลอดจนภาวะทางจิตใจที่อาจจะมีผลต่อการแรงจูงใจในการเรียนรู้ และพฤติกรรมในการใช้ชีวิตประจำวันที่จะเป็นเงื่อนไขของการเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ อีกทั้งความแตกต่างของอายุและปัจจัยแวดล้อมก็มีส่วนทำให้การเรียนรู้ของผู้สูงอายุต่างกันไปในแต่ละบุคคล ทั้งนี้ สุธีรา บัวทอง, สุทธิพงศ์ สภาอรรถ และศิริณา จิตต์จรัส (2558) พบว่า ผู้สูงอายุจะเรียนรู้ได้ดีกว่าหากได้เรียนรู้ในสิ่งที่ตรงกับความต้องการ และได้เรียนรู้ในสิ่งที่มีความหมายกับการใช้ชีวิต โดยการเรียนรู้จะเกิดจากการใคร่ครวญสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านมาอย่างไม่เป็นทางการ เช่น การดู การฟัง อีกทั้ง ผู้สูงอายุให้ความสำคัญกับคุณภาพมากกว่าปริมาณของกิจกรรม (Lemon, Bengston & Peterson, 1972) ทั้งนี้แนวคิดการเรียนรู้ของผู้สูงอายุนั้น ได้ถูกนำมาใช้ในการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ในแต่ละบทเรียน โดยเฉพาะการผลิตอุปกรณ์การเรียนรู้ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง 5 ของผู้เรียน เช่น การเลือกใช้คำอธิบายในการสื่อสาร สี ขนาดของตัวอักษร ความชัดเจนของภาพและเสียง เป็นต้น เพื่อกระตุ้นเกิด

ความสนใจต่อบทเรียน และไม่เป็นอุปสรรคในกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนสูงอายุ

3. แนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นแนวคิดที่ถูกพัฒนาขึ้นตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 ในบริบทของการพัฒนาชุมชนที่สะท้อนถึงการเปลี่ยนกระบวนทัศน์การพัฒนาแบบบนลงล่าง มาเป็นวิธีวิทยาที่ให้ความสำคัญกับคนในท้องถิ่น (Storey, 1999) โดยการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์การพัฒนาเกิดจากความตระหนักในผลกระทบด้านลบของกลุ่มประเทศยากจนที่ได้เอาแนวคิดการพัฒนาให้ “ทันสมัย” แบบโลกตะวันตกไปใช้โดยที่คนในประเทศนั้น ๆ ไม่ได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ การดำเนินการ และการรับประโยชน์แต่อย่างใด (Holcombe, 1995) การมีส่วนร่วมเป็นทั้งอุดมการณ์ (Ideology) และเป็นวิธีการ (Method) ในการพัฒนาชุมชน นั่นคือ การมีส่วนร่วมถือเป็นจรรยาบรรณและเป็นแนวปฏิบัติในการพัฒนาที่ชุมชนและประชาชนต้องเข้ามามีบทบาทในการวางแผน (Buchy, Ross, & Proctor, 2000)

การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่องและเป็นการกระจายอำนาจจากการใช้อำนาจเหนือ (Power over) มาเป็นใช้อำนาจร่วม (Power with) สามารถทำได้หลายลักษณะ เช่น การให้ข้อมูล การร่วมแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจร่วมกัน การปฏิบัติร่วมกัน การหนุนเสริมงานที่ชุมชนได้ริเริ่มไว้แล้ว (Wilcox, 1999) ทั้งนี้ การใช้กระบวนการมีส่วนร่วมจะเกิดประสิทธิภาพสูงสุดเมื่อได้สร้างเสริมพลังอำนาจและสมรรถนะให้ผู้เข้าร่วมเกิดการเรียนรู้ที่จะกระทำด้วยตนเองและสามารถทำงานร่วมกันกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการสร้างความเปลี่ยนแปลงชุมชนและสังคม ประเด็นที่สำคัญคือ ในการสร้างการมีส่วนร่วมต้องอาศัยทั้งความรู้ความเข้าใจปัญหาที่ผู้เข้าร่วมเผชิญอยู่ และปัจจัยแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อความเต็มใจ ความเข้มข้นจริงจัง และความต่อเนื่องของการมีส่วนร่วม โดยเฉพาะการสร้างการมีส่วนร่วมของประชากรที่เป็นกลุ่มเปราะบางหรือถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมย่อย (Subcultural populations) อาทิ กลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในสังคม LGBTQ+ กลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น

นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมยังเป็นฐานคิดสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research – PAR) ที่ให้ความสำคัญกับการสะท้อนคิด (Reflective) และการกระทำร่วม (Collective) ของนักวิจัยและผู้เข้าร่วมการวิจัย เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจและการพัฒนางานหรือชุมชนที่จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมในทางที่ดีขึ้น ทั้งนี้ กระบวนการสะท้อนคิด (Reflective process) สัมพันธ์โดยตรงกับการกระทำของบุคคล และได้รับอิทธิพลจากความเข้าใจในประวัติศาสตร์วัฒนธรรม บริบทท้องถิ่น และความสัมพันธ์ทางสังคมในบริบทนั้น ๆ ในขณะที่การกระทำร่วมเป็นการปฏิบัติการบนฐานของความรู้และการสะท้อนผลการปฏิบัติที่มาจากชุดความรู้ นั่น ซึ่งเป็นกลไกในการเสริมพลังให้ผู้เข้าร่วมมีอำนาจในการกำหนดชีวิตของตนได้มากขึ้น (Baum, MacDougall & Smith, 2006) ตลอดจนสร้างความรู้สึกในการเป็นผู้ขับเคลื่อนและเจ้าของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งที่เป็น การเปลี่ยนแปลงระดับบุคคล ชุมชน และสังคม (วรรณดี สุทธิณารกร, 2557) สำหรับผู้ที่เป่าหมายหลักในกระบวนการมีส่วนร่วม นอกจากจะเป็นผู้ที่เผชิญกับสถานการณ์หรือได้รับผลกระทบโดยตรงแล้ว ยังรวมถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาศักยภาพของประชาชนและการหนุนเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาค (Crane & O'Regan, 2010)

การมีส่วนร่วมถูกนำมาใช้เป็นกลไกและวิธีการหลักในการออกแบบเนื้อหาและวิธีการเรียนรู้ของหลักสูตรรู้เท่าทันสื่อเพื่อให้สามารถตอบสนองความต้องการและประสบการณ์ในการใช้สื่อของผู้สูงอายุไทยอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุที่ถือว่าเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการเปิดรับสื่ออย่างไม่รู้เท่าทัน และผู้ที่เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนงานด้านความรู้เท่าทันสื่อให้ผู้สูงอายุไทยในระดับประเทศ

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาหลักสูตรการรู้เท่าทันสื่อสำหรับผู้สูงอายุให้มีความเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยเพื่อสามารถนำไปใช้ปฏิบัติการอบรมให้เกิดผลสัมฤทธิ์ จึงเลือกใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมี

ส่วนร่วม (Participatory Action Research – PAR) ในการออกแบบกระบวนการวิจัย โดยแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การพัฒนาประเด็นเนื้อหาและวิธีการเรียนรู้เพื่อการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุ ผู้วิจัยดำเนินการร่างหลักสูตรต้นแบบขึ้น โดยใช้ข้อมูลและประสบการณ์จากโครงการวิจัย “สูงวัยไม่เสเพลสื่ออย่างรู้เท่าทันสื่อและสารสนเทศ” ปี พ.ศ.2561 เป็นชุดความรู้ในการออกแบบเนื้อหาและวิธีการเรียนรู้ของหลักสูตร

ขั้นตอนที่ 2 การปรับเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนรู้ ขั้นตอนนี้ แบ่งออกเป็น 2 กิจกรรม 1) จัดสนทนากลุ่มโดยเชิญกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านผู้สูงอายุและด้านการรู้เท่าทันสื่อ ประกอบด้วยนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญจากองค์กรสถาบัน/เครือข่ายที่ทำงานด้านการรู้เท่าทันสื่อและหรือด้านผู้สูงอายุ และผู้บริหารนโยบาย/ผู้อำนวยการโรงเรียนผู้สูงอายุ ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในโครงการวิจัย “สูงวัยไม่เสเพลสื่ออย่างรู้เท่าทันสื่อและสารสนเทศ” มาแล้ว จำนวน 11 คน มาร่วมกันวิพากษ์เนื้อหาและวิธีการเรียนรู้ของหลักสูตรต้นแบบที่คณะผู้วิจัยได้ร่างไว้ และ 2) จัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิกลุ่มเดิมที่สมัครใจและสะดวกเข้าร่วมสังเกตการณ์และให้คำแนะนำต่อการจัดกิจกรรม จำนวน 7 คน คณะผู้วิจัยรวบรวมประเด็นข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 2 กิจกรรม แล้วนำมาประชุมเพื่อปรับปรุงเนื้อหา และวิธีการเรียนรู้อีกครั้ง ให้มีความเหมาะสมต่อบริบทของผู้สูงอายุไทยมากยิ่งขึ้น

ขั้นตอนที่ 3 การปฏิบัติการใช้หลักสูตรโดยผู้สูงอายุ เป็นกระบวนการนำหลักสูตรที่ผ่านกระบวนการปรับปรุงแล้วมาใช้ในการทดลองปฏิบัติจริงด้วยการจัดการอบรมแก่ผู้สูงอายุ โดยผู้มีส่วนร่วมในกิจกรรมนี้ประกอบด้วย 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มผู้ใช้หลักสูตร หรือวิทยากรผู้ทำการอบรม ซึ่งได้คัดเลือกจากกลุ่มผู้สูงอายุแกนนำที่เคยผ่านการอบรมการเป็นนักสื่อสารสุขภาวะที่รู้เท่าทันสื่อและสารสนเทศมาแล้ว และสมัครใจเข้าร่วมการวิจัยในครั้งนี้ จำนวน 70 คน และ 2) กลุ่มผู้รับการอบรม คือ ผู้สูงอายุในโรงเรียนผู้สูงอายุ 5 แห่ง ที่ไม่เคยผ่านการอบรมการเป็นนักสื่อสารสุขภาวะที่รู้เท่าทันสื่อและสารสนเทศมาก่อน จำนวน

86 คน โดยจัดให้มีการทดลองปฏิบัติการอบรม จำนวน 5 ครั้ง ในโรงเรียนผู้สูงอายุจำนวน 5 แห่ง หลังจากการทดลองปฏิบัติการอบรมแต่ละครั้ง คณะผู้วิจัยจะมีการประเมินผลการอบรม และจัดสนทนากลุ่มย่อยกับกลุ่มผู้ใช้หลักสูตรและกลุ่มผู้รับการอบรม เพื่อรับฟังปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะสำหรับการจัดอบรม แล้วนำมาปรับปรุงเนื้อหาและวิธีการเรียนรู้ของหลักสูตรอบรมผู้สูงอายุรู้เท่าทันสื่อฉบับสมบูรณ์

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยแบ่งออกตามขั้นตอนของกระบวนการวิจัยได้เป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การพัฒนาประเด็นเนื้อหาและวิธีการเรียนรู้เพื่อการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุ

ขั้นตอนนี้เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการพัฒนาหลักสูตรรู้เท่าทันสื่อสำหรับผู้สูงอายุไทย โดยเริ่มจากการกำหนดประเด็นเนื้อหาและวิธีการเรียนรู้ ที่มีข้อมูลป้อนเข้าจากผลการวิจัยในโครงการสูงวัยไม่เสียสื่อย่างสม่ำเสมอ: สร้างนักสื่อสารสุขภาวะที่รู้เท่าทันสื่อและสารสนเทศ” ในปี พ.ศ. 2561 ที่มุ่งเสริมสร้างศักยภาพการรู้เท่าทันสื่อผ่านการอบรมเชิงปฏิบัติการให้ผู้สูงอายุในโรงเรียนผู้สูงอายุ 5 ภูมิภาค ได้แก่ โรงเรียนชรบาบลุฒิวิทยาลัย จังหวัดเชียงใหม่ โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลนครสกลนคร จังหวัดสกลนคร โรงเรียนผู้สูงอายุเฉลิมพระเกียรติฯ จังหวัดสุพรรณบุรี รีสอร์ทผู้สูงอายุเทศบาลตำบล จังหวัดนครศรีธรรมราช และโรงเรียนผู้สูงอายุยานนาวา กรุงเทพมหานคร โดยมีผู้สูงอายุเข้าร่วมจำนวน 268 คน และหลังจากผ่านการอบรมแล้ว ผู้สูงอายุแกนนำจำนวน 70 คนได้ปฏิบัติการขยายผลการสร้างเสริมการรู้เท่าทันสื่อให้เพื่อนผู้สูงอายุในชุมชนของตนอีกด้วย โดยในกระบวนการอบรม นอกจากเน้นการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเสริมทักษะการรู้เท่าทันสื่อในมิติการเข้าถึง เข้าใจ วิเคราะห์ ประเมิน และใช้สื่ออย่างปลอดภัย นักวิจัยยังได้แปลงมิติทักษะของการรู้เท่าทันสื่อเหล่านี้ให้เป็น คาทูทันสื่อ “หยุด คิด ถาม ทำ” ที่ผู้สูงอายุจะสามารถเข้าใจและจดจำได้ง่าย โดยคำว่า “หยุด” ก็คือเพื่อตั้งสติ ด้วยการ “คิด”

ว่าจำเป็นไหม จะมีใครเดือดร้อน เป็นการทบทวนความต้องการของตนเอง และถ้าไม่แน่ใจให้ “ถาม” คือการหาข้อมูลเพิ่มเติมจากการอ่าน การฟังผู้มีประสบการณ์ เพื่อตัดสินใจว่าจะ “ทำ” อย่างรู้เท่าทัน คือแสดงพฤติกรรมด้วยความรู้เท่าทันสื่อ ไม่ว่าจะเชื่อ ไม่เชื่อ ทำตาม หรือไม่ทำตาม ส่งต่อ หรือไม่ส่งต่อข้อมูลที่เปิดรับจากสื่อก็ตาม ชุดความรู้จากโครงการดังกล่าวนี้ ทำให้คณะผู้วิจัยมองเห็นประเด็นสำคัญที่นำมาใช้เป็นข้อมูลป้อนเข้าในการพัฒนาเนื้อหาของหลักสูตรฯ ที่ต้องครอบคลุมการสร้างตระหนักรู้ให้ผู้สูงอายุเห็นถึงความสำคัญและประโยชน์ของการใช้สื่ออย่างรู้เท่าทัน การให้ความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสื่อและการทำงานของสื่อในยุคเทคโนโลยีดิจิทัล การเสริมสร้างทักษะการคิดวิเคราะห์และประเมินความน่าเชื่อถือของสื่อและผลกระทบของการที่จะปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติตามข้อมูลที่เปิดรับ ซึ่งจะนำไปสู่การแสดงพฤติกรรมอย่างรู้เท่าทัน โดยผู้สูงอายุชื่นชอบการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ และตอบสนองต่อการฝึกทักษะผ่านคาถาทูทันสื่อ “หยุด คิด ถาม ทำ” เป็นอย่างดี (สิรินทร์ พิบูลภาณุวัฒน์, นันทิยา ดวงกุ่มเมศ และ ขวัญจิต ศศิวงศาโรจน์, 2563) ผวนกับข้อมูลเชิงวิชาการในเรื่องมิติการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุ แนวคิดการเลือกเปิดรับสื่อ ลักษณะและธรรมชาติของสื่อ วัตถุประสงค์ในการสื่อสาร การสื่อสารโน้มน้าวใจ และการวิเคราะห์และประเมินผลกระทบของสื่อ โดยสามารถแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 ประเด็นหลัก ได้แก่

1) เข้าถึงสื่อด้วยการเลือก มุ่งให้ความรู้เกี่ยวกับความสำคัญของการรู้เท่าทันสื่อต่อการใช้ชีวิตของผู้สูงอายุ ประโยชน์ของการรู้เท่าทันสื่อต่อผู้สูงอายุ และลักษณะการเลือกเปิดรับ ตั้งแต่การเลือกสื่อที่เปิดรับ เลือกสนใจข้อมูลบางประเภทในสื่อนั้น และเลือกจดจำบางเรื่อง ไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม

2) ทำความรู้จักสื่อ เน้นในเรื่องธรรมชาติและอิทธิพลของสื่อที่ผู้สูงอายุนิยมใช้ ได้แก่ โทรทัศน์ วิทยุ สื่อออนไลน์ และสื่อบุคคล

3) วิเคราะห์เพื่อรู้เท่าทัน ประกอบด้วยการวิเคราะห์ตัวเอง วิเคราะห์ข้อมูล และวิเคราะห์ผู้ส่งสาร รวมถึงเทคนิคการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจที่ปรากฏในสื่อ

4) ประเมินผลกระทบที่จะเกิดขึ้น เป็นการตั้งคำถามถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นหากเชื่อหรือทำตามที่สื่อกำหนด ทั้งในด้านบวกและด้านลบที่มีต่อตนเอง ครอบครัว และผู้อื่น

5) แสดงพฤติกรรมอย่างรู้เท่าทันสื่อ คือ การแสดงพฤติกรรมหลังจากที่ผู้สูงอายุได้ประเมินผลกระทบที่จะเกิดขึ้นแล้ว แบ่งเป็น พฤติกรรมที่เกิดขึ้นหลังจากได้รับข้อมูลแล้วเชื่อตามที่สื่อบอก (การทำตาม การบอกต่อ) และไม่เชื่อตามที่สื่อบอก (ไม่ทำตาม ไม่บอกต่อ)

สำหรับการออกแบบวิธีการเรียนรู้ นอกจากจะใช้แนวคิดการเรียนรู้ของผู้สูงอายุแล้ว ยังใช้ข้อมูลในเรื่องลักษณะความชื่นชอบและการตอบสนองต่อกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องการเรียนรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุที่ได้สกัดได้งานวิจัยดังที่นำเสนอข้างต้น ซึ่งข้อมูลนี้ชี้ให้เห็นว่าการเรียนรู้จาก

การทำกิจกรรม (Activity-based learning) กลุ่มเล็กและกลุ่มใหญ่ที่อาศัยการเห็น (Visual) หรือร่างกายและความรู้สึก (Kinesthetic) ในบรรยากาศที่สนุกสนาน เปิดโอกาสให้การแสดงความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนประสบการณ์อย่างอิสระและเป็นกันเอง โดยที่ผู้สูงอายุไม่รู้สึกว่าการต้องใช้ความพยายามและเวลามากจนเกินไป มีความสอดคล้องกับพฤติกรรมการเรียนรู้ของผู้สูงอายุ สำหรับกิจกรรมที่ใช้ อาทิ การวิเคราะห์ภาพ คลิปวิดีโอ สถานการณ์จำลอง บทบาทจำลอง การทดลอง นอกจากนี้ยังเน้นใช้ความรู้ทันสื่อ หยุด คิด ถาม ทำ เป็นเทคนิคสำคัญในการเรียนรู้อีกด้วย โดยเทคนิคการเรียนรู้ด้วยความรู้ทันสื่อเชื่อมโยงกับกระบวนการเรียนรู้เนื้อหา ดังแผนภาพด้านล่าง

แผนภาพที่ 1 การเชื่อมโยงความรู้ทันสื่อกับกระบวนการเรียนรู้เนื้อหาเพื่อการเรียนรู้เท่าทันสื่อสำหรับผู้สูงอายุ

ขั้นตอนที่ 2 การปรับเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนรู้

ขั้นตอนนี้ใช้หลักคิดในการสร้างการมีส่วนร่วมจากผู้ที่สามารถหนุนเสริมให้หลักสูตรฯ ได้รับการยอมรับไปใช้ในโรงเรียนผู้สูงอายุทั่วประเทศ คือผู้ที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุและการรู้เท่าทันสื่อในระดับประเทศ ประกอบด้วย นักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญจากองค์กรสถาบัน/เครือข่ายที่ทำงานด้านการรู้เท่าทันสื่อและหรือด้านผู้สูงอายุ ผู้บริหารหรือผู้ที่ทำหน้าที่กำกับดูแล/กำหนดนโยบายโรงเรียนผู้สูงอายุ ผู้อำนวยการโรงเรียน

ผู้สูงอายุที่เข้าร่วมโครงการในปีแรก โดยวิธีการสนทนากลุ่มเพื่อวิพากษ์เนื้อหาที่ได้พัฒนาขึ้น 1 ครั้ง มีผู้เข้าร่วม 11 คน และกิจกรรมการเรียนรู้ 1 ครั้ง มีผู้เข้าร่วม 7 คน ซึ่งมีประเด็นสำคัญที่นำมาใช้ในการปรับหลักสูตรฯ ดังนี้

ด้านเนื้อหา ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มเสนอให้เพิ่มเนื้อหาที่มุ่งเน้นไปที่การตั้งสติ การยับยั้งชั่งใจ โดยเพิ่มความเข้มข้นในเรื่องการเรียนรู้เท่าทันตนเองและสังคม เพราะทั้งสองมิติเชื่อมโยงและช่วยเสริมสร้างการเรียนรู้เท่าทันสื่อ รวมถึงนำเสนอแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือและเข้าถึงง่ายให้แก่

ผู้สูงอายุ เพื่อช่วยเสริมสร้างการรู้เท่าทันสื่อให้ผู้สูงอายุได้รอบด้าน อีกทั้งให้เน้นประเด็นความรู้เกี่ยวกับสื่อกระแสหลัก สื่อบุคคล ความเสี่ยงจากการใช้สื่อออนไลน์ของผู้สูงอายุ แหล่งค้นคว้าข้อมูลที่เชื่อถือได้และผู้สูงอายุมีความศรัทธา ตลอดจนสอดแทรกเนื้อหาที่สร้างคุณค่าในตนเอง ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และการเป็นพลเมืองกระตือรือร้นของผู้สูงอายุ (Active aging)

“ควรพัฒนาหลักสูตรและสื่อให้ครอบคลุมทั้งสื่อกระแสหลักและกระแสรอง...ปัญหาของการไม่เท่าทันที่สุดคือ การขาดสติ...หลักสูตรจะต้องเน้นย้ำเรื่องการยังยั้งชั่งใจ การมีสติ การหยุด ให้มาก ๆ หลักสูตรนี้ยังขาดการสร้างสติ...และช่วยหาแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือและเข้าถึงง่ายให้แก่ผู้สูงอายุ” (ผู้เชี่ยวชาญด้านผู้สูงอายุ, 19 พฤศจิกายน 2562)

“ควรเน้นเรื่องการเรียนรู้เท่าทันตนเอง และเท่าทันสังคม...มิติการเรียนรู้เท่าทัน 3 ด้าน คือ รู้เท่าทันตนเอง รู้เท่าทันสื่อ และ รู้เท่าทันสังคม...ควรมีให้ครบองค์รวม...และควรให้ผู้สูงอายุเป็น Active Citizen ด้วย ไม่ใช่เป็นแค่เหยื่อ อาจจะเพิ่มตรงส่วนที่ช่วยให้เขาเป็นคนสร้างสื่อเองได้ มีส่วนร่วมกับสื่อมากขึ้น” (ผู้เชี่ยวชาญในการขับเคลื่อนงานด้านการรู้เท่าทันสื่อ, 19 พฤศจิกายน 2562)

ด้านวิธีการเรียนรู้ ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มได้เน้นย้ำว่าการออกแบบกิจกรรมควรเน้นกระบวนการที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม สนุกสนาน กระชับ และให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติซ้ำ ๆ มากกว่าการเรียนรู้เชิงทฤษฎี เช่น การใช้แนวทางเชิงวิพากษ์ (Critical approach) คือ ฝึกให้ตั้งคำถาม สืบค้นข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และตอบคำถามได้ด้วยตนเอง และแนวทางการสร้างความรู้โดยผู้เรียน (Constructive approach) ซึ่งเน้นวิธีการที่ให้ผู้เรียนสร้างองค์ความรู้ขึ้นมาด้วยตนเองผ่านกิจกรรม เช่น กรณีศึกษา การวิเคราะห์ปัญหา หรือการเรียนรู้จากงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฝึกใช้ คาถารู้ทันสื่อ หยุด คิด ถาม ทำ ผ่านกรณีตัวอย่างหลาย ๆ กรณี เพื่อให้เข้าใจและเกิดเป็นนิสัยในการเปิดรับสื่อในชีวิตประจำวัน (Transformative learning) ทั้งนี้ กรณี

ตัวอย่างที่นำมาใช้ ควรเป็นตัวอย่างที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้สูงอายุ และเหตุการณ์จริงที่ผู้สูงอายุมักเผชิญหรือได้รับผลกระทบจากสื่อตนเองและคนรอบข้างทั้งด้านบวกและด้านลบ เช่น สุขภาพ การเงิน การถูกล่อลวง รวมถึงเชื่อมโยงกับประเด็นความเชื่อ ค่านิยม ทักษะของผู้สูงอายุด้วย

“การจะสร้าง Literacy จะต้องเน้นการฝึกปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี โดยเทคนิคการสอนที่เหมาะสม คือ 1) Critical Approach ฝึกให้ตั้งคำถาม สืบค้นข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และตอบคำถามได้ด้วยตนเอง ดำเนินการต่างประเทศหลายเล่มกล่าวไว้ว่า การเท่าทันสื่อจะเกิดขึ้นได้เมื่อคนนั้นรู้จักตั้งคำถามกับสื่อ 2) Constructive Approach คือวิธีที่ให้ผู้เรียนสร้างองค์ความรู้ขึ้นมาด้วยตนเอง โดยผ่านกิจกรรมเช่น Case-based, Problem-based, Task-based เป็นต้น...ฝึกให้ใช้ คาถา หยุด คิด ถาม ทำ ซ้ำ ๆ จนให้ติดเป็นนิสัยทำเป็นประจำในชีวิตจริงไปเลย เป็น Transformative Learning” (นักวิชาการด้านการรู้เท่าทันสื่อ, 19 พฤศจิกายน 2562)

“การยกตัวอย่างควรเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตผู้สูงอายุให้มาก ๆ และเพิ่มตัวอย่างเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุเยอะ ๆ เช่น เรื่องสุขภาพ การเงิน การถูกล่อลวง...เน้นให้ตัวอย่างสื่อที่สะท้อนถึงอารมณ์ ความรู้สึกคน ให้เห็นภาพชัดมากขึ้น...มีกิจกรรมที่ให้คนวิเคราะห์ข่าวหรือสารที่ได้รับมาว่า เรื่องนี้เป็นเรื่องส่วนตัว/ไม่ส่วนตัว ควรส่งต่อ/ไม่ส่งต่อ มีประโยชน์/ไม่มีประโยชน์” (ผู้เชี่ยวชาญในการขับเคลื่อนงานด้านการรู้เท่าทันสื่อ, 19 ธันวาคม 2562)

“ให้ความสำคัญกับคนรอบข้างหรือครอบครัวผู้สูงอายุให้มาก ๆ...ควรนำเรื่อง ความเชื่อ ค่านิยม ทักษะดี เข้ามาเชื่อมโยงในการสร้างหลักสูตรหรือออกแบบกิจกรรม” (ผู้เชี่ยวชาญด้านผู้สูงอายุ, 19 พฤศจิกายน 2562)

นอกจากนี้ ต้องมีความละเอียดอ่อนในการดำเนินกิจกรรมที่ต้องไม่ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกถูกตำหนิ เพราะจะ

ส่งผลให้เกิดการป้องกันตัวเองที่อาจนำไปสู่การปิดกั้นการเรียนรู้ อีกทั้งต้องทำความเข้าใจลักษณะและวิถีคิดของผู้สูงอายุไทย เช่น ผู้สูงอายุไม่ถามเพราะไม่เข้าใจว่าจะต้องถาม บางคนรู้ว่าเป็นชาวปทุมแต่ยังกตัญญู กตเชอร์ เพราะให้ความสำคัญกับเรื่องความสัมพันธ์ที่มีผลต่อการส่งต่อข้อมูลที่บิดเบือน ตลอดจนจัดสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการจัดการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ

“ที่ผู้สูงอายุไม่ถาม เพราะไม่เข้าใจว่าจะต้องถามอะไรหรือเปล่า และบางคนก็รู้ว่าเป็นชาวปทุมแต่ก็ยังกตัญญู กตเชอร์ ส่งต่อ เพราะนิสัยคนไทย บางทีก็เห็นแก่ความสัมพันธ์มากกว่าความถูกต้อง...อย่าทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่าเป็นคนทำผิด เช่น ไปบอกว่า ทุกคนเคยทำแบบนี้ใช่ไหม เคยโดนหลอกใช่ไหม เคยแชร์ข่าวลวงใช่ไหม เพราะถ้าคนรู้สึกว่าเป็นคนทำผิด จะปิดกั้นการเรียนรู้ หรือเกิดการป้องกันตัวเอง” (ผู้เชี่ยวชาญในการขับเคลื่อนงานด้านการรู้เท่าทันสื่อ, 19 ธันวาคม 2562)

ขั้นตอนที่ 3 การปฏิบัติการใช้หลักสูตรโดยผู้สูงอายุ

เมื่อได้ปรับปรุงเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนรู้ตามข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะที่ได้จากการสนทนากลุ่มแล้ว นักวิจัยได้นำหลักสูตรไปใช้ในการอบรมเชิงปฏิบัติการเสริมสร้างการรู้เท่าทันสื่อให้กับกลุ่มผู้สูงอายุแกนนำที่เคยเข้าร่วมโครงการในปีแรก และผู้สูงอายุที่สมัครใจใน 5 โรงเรียน โดยอบรมที่ละโรงเรียน มีผู้เข้าร่วมครั้งละ 10-18 คน รวมจำนวน 86 คน จากนั้นผู้สูงอายุแกนนำซึ่งมีโรงเรียนละ 8-18 คน รวมจำนวน 70 คน ได้ทดลองเป็นผู้สอนหลักสูตรนี้ให้กับเพื่อนผู้สูงอายุที่ไม่เคยเข้าร่วมโครงการมาก่อน โดยภายหลังการอบรมในแต่ละครั้ง ผู้สูงอายุที่ร่วมในกระบวนการ (ทั้งแกนนำที่เป็นผู้สอนและผู้เข้าอบรม) ได้แสดงความคิดเห็นและให้ข้อเสนอแนะ ในประเด็นเกี่ยวกับการนำหลักสูตรไปใช้อบรม เช่น ปัญหาอุปสรรคที่พบจุดเด่นของหลักสูตร ข้อสังเกต และแนวทางในการปรับปรุงให้เหมาะสมกับผู้เรียนสูงอายุและผู้สอนที่เป็นผู้สูงอายุโดยแท้จริง ดังนี้

ผู้สูงอายุที่มีส่วนร่วมในการปฏิบัติการใช้หลักสูตรฯ ได้เสนอแนะให้ปรับเนื้อหาให้ง่ายและกระชับกว่าเดิมในแต่ละบทเรียน เช่น ปรับภาษาในเนื้อหาให้เข้าใจง่าย ไม่ใช้ภาษาวิชาการและใส่รายละเอียดที่มากเกินไป ลดจำนวนคำถามที่ซ้ำซ้อนกันในบางกิจกรรม นอกจากนี้ ยังเสนอให้ผนวกรวมเนื้อหาและคู่มือการจัดการเรียนรู้ในเล่มเดียวกัน โดยในแต่ละบทให้เริ่มจากเนื้อหา กิจกรรม และการประเมิน ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้สอนสามารถทบทวนความจำและนำไปใช้ได้สะดวกยิ่งขึ้น อีกทั้งเสนอให้ปรับสี ขนาดตัวหนังสือ หัวข้อสำคัญ (เนื้อหา กิจกรรม) ให้ชัดเจน โดยไม่ใส่ข้อมูลในรูปแบบตัวหนังสือที่มากเกินไปนัก เพราะจะทำให้ทำความเข้าใจและจดจำได้ยาก ในขณะที่รูปเล่มต้องมีขนาดที่ใช้พกพาได้สะดวกและคงทนถาวร

“ถ้าให้ทั้งบทเรียนและวิธีการสอนมาอยู่ในเล่มเดียวกันจะทำให้คนสอนใช้สะดวกขึ้น ในแต่ละบทน่าจะเริ่มจาก เนื้อหา แล้วก็กิจกรรม ต่อด้วยคำถามสำหรับประเมินความเข้าใจคนเรียน” (แกนนำผู้สูงอายุจากสกลนคร, 21 กันยายน 2563)

“ตัวหนังสือเอาให้ใหญ่ สีสันชัดเจน และไม่เยอะเกินไป ส่วนเล่มก็น่าจะพกพา เปิดง่าย ใช้งานง่าย ก็จะช่วยให้พวกเราใช้เตรียมตัว ทบทวนก่อนสอนได้ดีขึ้น” (แกนนำผู้สูงอายุจาก กทม, 6 สิงหาคม 2563)

สำหรับในเรื่องกิจกรรมการเรียนรู้ ทุกคนเห็นว่าการใช้คำรู้ทันสื่อเป็นจุดเด่นของหลักสูตร เพราะผู้สูงอายุสามารถจดจำได้ง่ายและใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน ในขณะที่เสนอแนะให้นำเสนอขั้นตอนและวิธีการจัดกิจกรรม สื่ออุปกรณ์ที่ต้องใช้อย่างละเอียดต่อจากส่วนที่เป็นเนื้อหาในแต่ละบท อีกทั้งควรจัดทำสื่อและอุปกรณ์ที่ต้องใช้ประกอบการสอนที่ต้องใช้ให้ด้วย

“คำคำรู้ทันสื่อสามารถใช้ได้กับทุกเพศทุกวัย เอาไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ คำคำเป็นทั้งจุดเด่น และจุดแข็งของหลักสูตรเลย” (แกนนำผู้สูงอายุจากสุพรรณบุรี, 6 สิงหาคม 2563)

“น่าจะบอกขั้นตอนการจัดกิจกรรมแต่ละบทที่ละขั้นให้ชัด ละเอียดกว่านี้ และก็น่าจะมีตัวอย่าง สื่อที่ต้องใช้ในแต่ละบทไว้ให้ด้วย ก็จะได้ช่วยให้พวกเราใช้สอนง่ายขึ้นได้เลย” (แกนนำผู้สูงอายุจากสกลนคร, 21 กันยายน 2563)

ในด้านทักษะต่อการเป็นผู้สอน ผู้สูงอายุแกนนำที่ร่วมฝึกสอนต่างเห็นความสำคัญของการเป็นผู้สอน มีความมั่นใจ และตั้งใจจะนำไปขยายผล เนื่องจากการเป็นผู้สอนได้สร้างประโยชน์ให้กับเพื่อนผู้สูงอายุ อย่างไรก็ตาม หลายคนได้แสดงความกังวล เนื่องจากเกรงว่าจะทำออกมาได้ไม่ดีเท่าที่ควร กังวลว่าคนอื่นจะเข้าใจที่ตนเองสอนหรือไม่น่าอยากได้รับการเสริมศักยภาพเพิ่มทักษะในการพูด การสื่อสาร และการนำกิจกรรม

“มั่นใจ และคิดว่าสำคัญ เพราะเป็นครูแล้วต้องมีความมั่นใจ” (แกนนำผู้สูงอายุจาก กทม, 6 สิงหาคม 2563)

“ยินดีมาก ๆ ที่ได้เป็นผู้สอน เพราะได้นำความรู้ไปขยายผลให้ผู้สูงอายุในชุมชน เพื่อให้เป็นภูมิคุ้มกัน ไม่ตกเป็นเหยื่อของสื่อง่าย ๆ แต่ก็กังวลว่าเราจะพูดให้คนอื่นเข้าใจ รู้เรื่องไหม” (แกนนำผู้สูงอายุจากสุพรรณบุรี, 28 สิงหาคม 2563)

หลักสูตรวัยเพชรรู้ทันสื่อ: ผลผลิตของกระบวนการมีส่วนร่วม

ข้อมูลจากการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุทั้งในฐานะผู้เข้าอบรมและผู้สอนและผู้ที่เกี่ยวข้องข้างต้น นำมาสู่การสร้างและออกแบบหลักสูตรอบรมเชิงปฏิบัติการที่ใช้เวลา 6 ชั่วโมง ภายใต้อำนาจ “หลักสูตรวัยเพชรรู้ทันสื่อ: เนื้อหาและวิธีการสอน” ที่ตั้งอยู่บนฐานคิด “รู้ทันตนเอง รู้ทันสื่อ” เน้นการเรียนรู้ผ่านการมีส่วนร่วมในกิจกรรม (Activity-based participation) ที่สามารถดึงดูดความสนใจ สร้างการจดจำของผู้สูงอายุได้ง่าย มีความยืดหยุ่นในการนำไปปรับใช้ให้กับผู้เรียนสูงอายุที่มีภูมิหลังทางการศึกษา ประสบการณ์ในการใช้สื่อ และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ ในการตั้งชื่อหลักสูตรว่า “หลักสูตรวัยเพชรรู้ทัน

สื่อ” ก็เป็นการตัดสินใจร่วมระหว่างผู้สูงอายุที่เข้าร่วมโครงการและนักวิจัย โดยหลักสูตรแบ่งบทเรียนการรู้เท่าทันสื่อ ออกเป็น 5 บท ได้แก่

บทที่ 1 รู้ทันสื่อ รู้ทันโลก (1 ชั่วโมง) มุ่งให้ผู้สูงอายุเข้าใจความหมายและความสำคัญของการรู้เท่าทันสื่อ เนื้อหาสาระให้ความรู้ในประเด็นความหมายของการรู้เท่าทันสื่อ ความสำคัญในการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุ แหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือ ขั้นตอนและสื่อสำหรับจัดกิจกรรมที่ 1 “รู้ทันสื่อ รู้ทันโลก”

บทที่ 2 เราเลือกสื่อเอง (1 ชั่วโมง) มุ่งให้ผู้สูงอายุเข้าใจเหตุผลในการเลือกสื่อของตนเอง เนื้อหาสาระความรู้เน้นให้เข้าใจเรื่องเหตุผลการเลือกเปิดรับสื่อของผู้สูงอายุ เช่น แรงจูงใจในการเลือก ธรรมชาติของสื่อ ขั้นตอนและสื่อสำหรับการจัดกิจกรรมที่ 2 “เราเลือกสื่อเอง”

บทที่ 3 สื่อบอก สื่อหลอก (1 ชั่วโมงครึ่ง) มุ่งให้ผู้สูงอายุรู้จักเทคนิคโน้มน้าวใจของผู้ส่งสาร เนื้อหาสาระให้ความรู้ในเรื่องกลไกการทำงานของสื่อในการผลิตและนำเสนอข้อมูลข่าวสารมายังผู้รับสาร โดยเน้นที่กระบวนการผลิตโฆษณาสินค้าที่ผู้ผลิตเลือกนำเสนอข้อมูลบางอย่างที่ดึงดูดความสนใจและกระตุ้นโน้มน้าวใจให้เกิดการซื้อสินค้าหรือบริการ ขั้นตอนและสื่อสำหรับกิจกรรมที่ 3 “สื่อบอก สื่อหลอก”

บทที่ 4 รู้ทันตนเอง (1 ชั่วโมง) มุ่งให้ผู้สูงอายุเข้าใจว่าการรับรู้ของตนเองนำไปสู่การกระทำ เนื้อหาเน้นให้ผู้สูงอายุวิเคราะห์ตนเองด้วยการทำความเข้าใจการทำงานของประสาทสัมผัสทั้ง 5 ซึ่งเป็นช่องทางในการเปิดรับสิ่งเร้าต่าง ๆ ที่ส่งผลกระตุ้นความรู้สึกหรือความต้องการที่นำไปสู่พฤติกรรมได้ รวมถึงการวิเคราะห์ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นและการแสดงพฤติกรรมอย่างรู้เท่าทัน ขั้นตอนและสื่อสำหรับการจัดกิจกรรมที่ 4 “รู้ทันตนเอง”

บทที่ 5 คารู้ทันสื่อ หยุด คิด ถาม ทำ (1 ชั่วโมงครึ่ง) มุ่งให้ผู้สูงอายุฝึกใช้คำกริยาทันสื่อ หยุด คิด ถาม ทำ เป็นเครื่องมือในการใช้สื่ออย่างรู้เท่าทัน เนื้อหาสาระหลักเน้นการทำความเข้าใจความหมายคำกริยาทันสื่อแต่ละคำและการฝึกทักษะการใช้คำกริยาแต่ละคำก่อนตัดสินใจแสดงหรือไม่แสดงพฤติกรรมตามที่สื่อนำเสนอ ขั้นตอนและสื่อสำหรับการจัดกิจกรรมที่ 5 “คารู้ทันสื่อ หยุด คิด ถาม ทำ”

นอกจากบทเรียนทั้งห้าบทข้างต้น ยังได้มีการอธิบายโครงสร้างและวิธีการใช้หลักสูตร คุณสมบัติของผู้สอน ทักษะที่สำคัญในเป็นผู้สอนที่ดี การตั้งเป้าหมายในการสอน การเตรียมเนื้อหา การเตรียมวิธีสอน กิจกรรมตั้งสติก่อนสตาร์ทซึ่งเป็นกิจกรรมสร้างสมาธิสั้น ๆ ก่อนเริ่มการเรียนรู้ในแต่ละบทเรียน และแบบประเมินการเรียนรู้เท่าทันสื่อ (ก่อน-หลังอบรม) ทั้งนี้กิจกรรมในแต่ละบทได้รับการออกแบบตามเป้าหมายของแต่ละบท โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง 5 เช่น การนำเสนอด้วยภาพ เสียง กลิ่น รสชาติ และสัมผัสที่กระตุ้นอารมณ์ความรู้สึก ความคิด ที่สะท้อนให้เห็นกระบวนการรับรู้ของมนุษย์ การตีความ และส่งผลต่อพฤติกรรม การนำเสนอกระบวนการผลิตข้อมูลข่าวสารตลาดเคลื่อน และข้อมูลข่าวสารผิดพลาดผ่านกรณีศึกษา การผลิตสื่อโฆษณา และการใช้เทคโนโลยีเพื่อสร้างภาพเคลื่อนไหว และเสียงเสมือนจริง รวมถึงการนำเสนอภาพและวิดีโอที่ค้นจากภาพข่าวและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นของผู้ที่ตกเป็นเหยื่อ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาฐานคิด “รู้ทันตนเอง รู้ทันสื่อ” ของหลักสูตรวัยเพชรรู้ทันสื่อ จะเห็นได้ถึงแนวทางในการเสริมสร้างทักษะการเรียนรู้เท่าทันสื่อที่ครอบคลุมทั้งมิติทางปัญญา (การคิดวิเคราะห์ ประเมินเนื้อหาที่เปิดรับ) มิติทางจิตใจ (การใช้สติในการเปิดรับสื่อ) และมิติทางพฤติกรรม (การใช้สื่ออย่างมีพลอดภัย) (จินตนา ต้นสุวรรณนนท์, 2559) โดยการออกแบบเนื้อหาหลักสูตรฯ ได้ยึดโยงกับแนวคิดและแนวทางสร้างเสริมการเรียนรู้เท่าทันสื่อในประเด็นของการเข้าถึง เข้าใจสื่อและกลไกการผลิตสื่อ การวิเคราะห์และประเมินเนื้อหาที่สื่อนำเสนอ และการใช้สื่ออย่างปลอดภัย ที่ประมวลและปรับประยุกต์มาจากแนวคิดของนักวิชาการไทยและต่างประเทศ โดยเฉพาะ Hobbs & Moore (2013) และ พนม คลีฉายา (2559, 2563) และข้อมูลที่ได้จากการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุและผู้เกี่ยวข้องที่เน้นให้เชื่อมโยงมิติของสติกับการรู้เท่าทันสื่อ ซึ่งหมายถึงการเรียนรู้เท่าทันความรู้สึกหรือความต้องการของตนเองเมื่อถูกกระตุ้นจากการเปิดรับสื่อ อีกทั้ง ยังได้ผนวกรวมเอาคาถารู้ทันสื่อ หยุด คิด ถาม ทำ ที่เป็นการแปลงเนื้อหาทักษะการเรียนรู้เท่าทันสื่อให้อยู่ในรูปแบบที่สั้น เข้าใจง่าย และสอดคล้องกับวัฒนธรรมความเชื่อของผู้สูงอายุไทย (สิรินทร

พิบูลภาณวรัตน์, นันทิยา ดวงกุ่มเมศ และ ขวัญจิต ศศิวงศาโรจน์, 2563) ทำให้คาถารู้ทันสื่อทำหน้าที่สื่อสารแนวทางการรู้เท่าทันสื่อและเป็นเครื่องมือในการสร้างสมรรถนะการรู้เท่าทันสื่อทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคมให้ผู้สูงอายุไทยไปในคราวเดียวกัน

ข้อค้นพบสำคัญ

1) การมีส่วนร่วมกับความรู้อาจประสบการณ์ “คนใน”

การรับฟัง “เสียง” ของผู้สูงอายุในฐานะผู้ใช้หลักสูตร ผู้ที่มีประสบการณ์ และผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากใช้สื่ออย่างไม่รู้เท่าทัน ผ่านกระบวนการสนทนาแลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิดเห็น และการร่วมปฏิบัติในขั้นตอนก่อนและระหว่างการพัฒนาหลักสูตรวัยเพชรรู้ทันสื่อ ทำให้ประสบการณ์ของ “คนใน” (Freire, 1972) เป็นชุดความรู้ที่ถูกนำมาใช้ในการออกแบบเนื้อหาและการคัดเลือก ดัดแปลง และกำหนดวิธีการเรียนรู้ที่สามารถตอบสนองต่อวิถีการบริโภคสื่อของผู้สูงอายุในสังคมไทย และสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้จริงกับผู้เรียนและผู้สอนที่เป็นผู้สูงอายุด้วยกันเอง นอกจากนี้ กระบวนการมีส่วนร่วมยังเป็นกลไกที่ช่วยเสริมพลังให้ผู้สูงอายุมีอำนาจในการกำหนดวิธีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงตนเองและชุมชน (Baum, MacDougall & Smith, 2006) อีกทั้งยังเป็นการเปิดโอกาสและเปิดพื้นที่ให้ผู้สูงอายุซึ่งเป็นกลุ่มเสียงที่มักตกเป็น “เหยื่อ” ของการบริโภคและส่งต่อข้อมูลที่บิดเบือน (misinformation) หรือข้อมูลเท็จ (disinformation) มากที่สุด (พนม คลีฉายา, 2563; จิราณีย์ พันมูล และประพันธ์ โพธิ์พูลพรหม, 2564) และมักจะตกอยู่ภายใต้วาทคติ (Ageism) ที่กดทับว่าขาดความกระตือรือร้นในการพัฒนาตนเองและการปรับตัวให้ทันต่อโลกดิจิทัล ได้แสดงให้เห็นถึงความพร้อม ศักยภาพ และพลังในการร่วมแก้ปัญหาการใช้สื่ออย่างไม่รู้เท่าทันและขับเคลื่อนสังคมสูงอายุไทยให้มีความเข้มแข็งอีกด้วย

นอกจากพลังของผู้สูงอายุแล้ว ในการสร้างการเปลี่ยนแปลงสังคมสูงอายุไทยด้วยการสร้างเสริมการเรียนรู้เท่าทันสื่อให้ผู้สูงอายุในระดับมหภาค ยังจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลที่มาจากการประสบการณ์ของ “คนใน” ที่มีบทบาทหน้าที่ในการขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุและการรู้เท่าทันสื่อใน

ระดับประเทศ (Crane & O'Regan, 2010) การใช้กระบวนการมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับงานด้านผู้สูงอายุและการรู้เท่าทันสื่อที่มาจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาชน และภาคเอกชน ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ให้ข้อมูล และวิพากษ์เนื้อหาและวิธีการจัดการเรียนรู้ที่สร้างขึ้น นอกจากจะทำให้ได้ข้อมูลสำหรับการพัฒนาหลักสูตรวัยเพชรรู้ทันสื่อให้มีความชัดเจน ครบคลุม และสามารถลดช่องว่างระหว่างผลกระทบเชิงบวกและเชิงลบจากการบริโภคสื่อของผู้สูงอายุได้แล้ว ยังทำให้หลักสูตรฯ มีความน่าเชื่อถือและการยอมรับในเชิงวิชาการ ซึ่งจะส่งผลต่อการหนุนเสริมให้มีการขยายผลการใช้หลักสูตรฯ ในระดับประเทศด้วย

2) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ

ปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้ผู้สูงอายุเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาหลักสูตรวัยเพชรรู้ทันสื่ออย่างเต็มที่และเต็มใจก็คือ ความเป็นอิสระในการแสดงความคิดเห็น ซึ่งจะช่วยให้ผู้ที่มีส่วนในการสร้างหลักสูตรกล้าที่จะสื่อสารเพื่อสะท้อนความรู้สึก แสดงความเห็นโต้แย้ง และนำเสนอข้อแนะนำที่เป็นประโยชน์ได้อย่างตรงไปตรงมา ดังนั้นกระบวนการพัฒนาหลักสูตรจึงพยายามสร้างบรรยากาศให้ผู้มีส่วนร่วมทุกกลุ่มและทุกคน มีความรู้สึกปลอดภัย สามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างเป็นอิสระ โดยไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจเชิงวัฒนธรรมใด ๆ มาเป็นอุปสรรคขัดขวาง ดังที่ Williams (1999) เรียกว่า การสร้างบรรยากาศที่มีความปลอดภัยทางวัฒนธรรม (culturally safe atmosphere) ซึ่งหมายถึง การสื่อสารและการแสดงออกที่ไม่ด้วยคำหรือกีดกันอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุที่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ไม่ว่าจะเป็นบุคลิกลักษณะ ค่านิยม ความเชื่อ ระดับการศึกษา สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม และสถานะของ “ความสูงอายุ” ที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวร่างกาย ความสามารถในการจำ การพูดและการเขียน ในทางตรงกันข้าม การมีส่วนร่วมต้องมีบรรยากาศของการเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) การเป็นพลเมืองสูงวัยที่กระตือรือร้น (Active aging) และมีคุณค่าต่อชุมชนและสังคม ทั้งนี้ การสร้างบรรยากาศความปลอดภัยทางวัฒนธรรมจะเกิดจากการแสดงออกที่สะท้อน

ถึงการเคารพในศักดิ์ศรี ความรู้ ประสบการณ์ และวิถีทางวัฒนธรรมของผู้สูงอายุ และการปฏิสัมพันธ์และการสื่อสารที่เหมาะสม กล่าวคือ นักวิจัยต้องไม่ปรับรูปแบบการสื่อสารที่มากเกินไป (Over accommodation) เช่น การพูดที่ซ้ำมากเกินไป การใช้เสียงที่ดังจนเกินไป หรือการพูดกับผู้สูงอายุในลักษณะเดียวกับการพูดกับเด็กเล็ก ๆ (Baby-talk style) เป็นต้น เพราะการพูดในลักษณะนี้จะทำให้ผู้สูงอายุลดความนับถือตนเอง (Lower self-esteem) รู้สึกว่าถูกล้อเลียนหรือเสียดสี (Patronizing) หรือรู้สึกว่าตนเองขาดความสามารถในการเรียนรู้ ซึ่งการปรับรูปแบบการสื่อสารกับผู้สูงอายุที่มากเกินไป มักจะเกิดจากการเหมารวมในเรื่องความสูงอายุของคู่สื่อสาร (Lin, 2019)

การแสดงจุดยืนถึงสถานะที่เท่าเทียมกัน (Equal positioning) ของนักวิจัยและผู้สูงอายุผ่านการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Co-create nuance of participatory practice) เป็นอีกปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางในการพัฒนาความสัมพันธ์และการปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการมีส่วนร่วม ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติการร่วม การร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการร่วมสะท้อนคิดของผู้สูงอายุ โดยนักวิจัยต้องศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความรู้และทักษะของผู้สูงอายุที่มีต่อนักวิจัย ประสบการณ์และภูมิหลังของผู้สูงอายุ รวมถึงสามารถเชื่อมโยงข้อมูลเหล่านั้นเพื่อสร้างการรับรู้ถึงความเท่าเทียมกัน (Dounghummes & Vicars, 2020) นอกจากนี้ การแสดงถึงความพร้อมในการเรียนรู้ ยืดหยุ่น การมีกิริยาท่าทางและการพูดคุยอย่างเปิดเผย โดยไม่เอาตนเองเป็นศูนย์กลางของนักวิจัย ก็เป็น การสื่อสารจุดยืนนี้ด้วย อย่างไรก็ตาม การสร้างให้ผู้สูงอายุมองเห็นถึงสถานะที่เท่าเทียมกับนักวิจัยในทางปฏิบัติ นั้นไม่ได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องจากความคุ้นชินกับรูปแบบความสัมพันธ์แบบลำดับชั้น (Hierarchical relations) แต่จะเกิดขึ้นเมื่อความสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัยและผู้สูงอายุได้พัฒนาไปถึงขั้นที่มีความไว้วางใจ (Trust) กันจนสามารถก้าวข้ามเส้นแบ่งสถานะ “ผู้วิจัย” (Researcher) และ “ผู้ถูกวิจัย” (Researched) ได้ ทั้งนี้ การแสดงจุดยืนในเรื่องความเท่าเทียมเป็นหลักการพื้นฐานของ PAR ที่นักวิจัยต้องแปลงจากอุดมการณ์ (Ideological exercise) มาสู่การปฏิบัติจริง (Practicality) (Dover, 2008)

นอกจากนี้ ความพร้อมที่จะปรับเปลี่ยนกระบวนการมีส่วนร่วมให้สอดคล้องกับโครงสร้างของชีวิตประจำวันเพื่อลดช่องว่างในเรื่องความแตกต่างทางวัฒนธรรม (Cultural difference) อาทิ ช่วงเวลาที่ผู้สูงอายุพร้อมและปลอดภัยในการมีส่วนร่วม โดยไม่ต้องกังวลใจกับกิจกรรมหรือภารกิจอื่น ๆ ที่ต้องทำในแต่ละวัน พลวัตและระยะเวลาในการปฏิบัติการแต่ละครั้งที่ไม่ทำให้ผู้สูงอายุหมดพลังหรือรู้สึกเครียด หรือแม้กระทั่งเรื่องที่น่าจะมองว่าไม่สำคัญ เช่น การพับรับประทานอาหารที่ตรงเวลา การสอดแทรกกิจกรรมนันทนาการเพื่อให้เกิดการผ่อนคลาย เป็นระยะ เป็นต้น การที่นักวิจัยไม่ยึดเอาความต้องการและมุมมองของตนเป็นหลักจนทำให้ผู้สูงอายุ “เกรงใจ” หรือขาดความรู้สึกอิสระในกระบวนการมีส่วนร่วม สะท้อนถึงความเข้าใจ (Understanding) การเคารพ (Respect) และความละเอียดอ่อนทางวัฒนธรรม (Cultural sensitivity) ซึ่งเป็นสมรรถนะทางวัฒนธรรมที่สำคัญในการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของผู้คนที่มีภูมิหลังทางวัฒนธรรมแตกต่างไปจากตนเอง (Deardoff, 2006)

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

หลักสูตรวัยเพชรรู้ทันสื่อ เป็นผลผลิตที่เกิดจากการบูรณาการความรู้ทางวิชาการ โดยเฉพาะแนวคิดการเรียนรู้เท่าทันสื่อทั้งในแง่การเสริมสร้างสมรรถนะการรู้เท่าทันสื่อระดับบุคคลและระดับสังคมผ่านการเชื่อมโยงกับมิติทางปัญญา มิติทางความรู้สึก และมิติทางพฤติกรรม และ

แนวคิดการเรียนรู้ของผู้สูงอายุที่เน้นการเรียนรู้จากการทำกิจกรรม (Activity-based learning) ที่อาศัยการเห็น (Visual) หรือร่างกายและความรู้สึก (Kinesthetic) เป็นหลัก กับชุดความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ของ “คนใน” คือ ผู้สูงอายุซึ่งเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการเปิดรับสื่ออย่างไม่รู้เท่าทัน และผู้ที่เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุและการรู้เท่าทันสื่อระดับมหภาค ซึ่งได้มาจากกระบวนการมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสและพื้นที่ให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การสะท้อนคิด และการกระทำร่วม ภายใต้บรรยากาศที่มีความปลอดภัยทางวัฒนธรรม ความเท่าเทียม และความยืดหยุ่น ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิด “การมีส่วนร่วม” (Participatory practice) ของผู้สูงอายุ ที่ไม่ใช่ “การมีส่วนร่วมเทียม” (Pseudo participation) (Bergold & Thomas, 2012) เพราะมีความรู้สึกว่าต้องทำหรือเกรงใจเพราะถูกขอให้ทำ โดยการมีส่วนร่วมเป็นกลไกสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความรู้สึกเป็นหุ้นส่วนในการผลิตความรู้ เพื่อพัฒนาหลักสูตรวัยเพชรรู้ทันสื่อ และการยอมรับเอาหลักสูตรไปใช้ในการขยายผลสู่โรงเรียนผู้สูงอายุทั่วประเทศ ผลการวิจัยของบทความนี้ น่าจะเป็นแนวทางการจัดการกระบวนการแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างหลักสูตรผู้สูงอายุในมิติอื่น ๆ ได้เป็นอย่างดี รวมถึงสามารถนำไปปรับประยุกต์ใช้ หรือทำการวิจัยต่อยอดสำหรับการจัดการโครงการต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรกนก นิลดำ, เสริมศิริ นิลดำ, อิงคอร ศรีลาพัฒน์, ภาวิธน์ สอนงาม, วรลักษณ์มณเฑียร, และ ปฐมพร ปัญญาติ. (2563). วิธีการกลไก ช่องทางการสื่อสาร และประสบการณ์ในการถูกมิชชันนารีออนไลน์หลอกลวงของผู้สูงอายุไทยในจังหวัดเชียงราย. *CRRU Journal of Communication Chiangrai Rajabhat University*, 3(3), 50-67.
- กรมกิจการผู้สูงอายุ. (2565). สถิติผู้สูงอายุของประเทศไทย 77 จังหวัด ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2564, วันที่เข้าถึงข้อมูล 1 มีนาคม 2565, แหล่งที่มา <https://www.dop.go.th/th/know/side/1/1/1099>
- กัณฑ์พิชญ์ ใจบุญ และพรเทพ เฮง. (2561). อาวุโสเล่นโซเชียลฯ ป้องกันเสี่ยง เลี่ยงมิชชันนารี. POST TODAY. วันที่เข้าถึงข้อมูล 1 ธันวาคม 2564, แหล่งที่มา <https://www.posttoday.com/life/healthy/551718>

- [illegible]

[C2%B4%C3%A0%C2%B9%E2%82%AC%C3%A0%C2%B8%C2%A8%C3%A0%C2%B8%C2%A9%203%20%C3%A0%C2%B8%E2%80%9A%C3%A0%C2%B9%E2%80%B0%C3%A0%C2%B8%C2%AD](https://event.younghappy.com/event)

Young Happy. (2022). กิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุ. วันที่เข้าถึงข้อมูล 1 มีนาคม 2565 แหล่งที่มา <https://event.younghappy.com/event>

ภาษาอังกฤษ

Barbe, W. B., Swassing, R. H., & Milone, M. N. (1979). *Teaching through modality strengths: concepts practices*. Columbus, Ohio: Zaner-Bloser.

Baum, F., MacDougall, C., & Smith, D. (2006) Participatory action research. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 60(10), 854-857.

Bergold, J. & Thomas, S. (2012), "Participatory research methods: a methodological approach in motion", *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum for Qualitative Social Research*, 13(1), 1-23,

Buchy, M, Ross, H., & Proctor, W. (2000). *Enhancing the information base on participatory approaches in Australian natural resource management: Commissioned research under the Land & Water Australia's Social and Institutional Research Program*. Canberra: Land & Water Australia.

Celot, P., & Pérez Tornero, J. M. (2009, October). Study on assessment criteria for media literacy levels: A comprehensive view of the concept of media literacy and an understanding of how media literacy levels in Europe should be assessed. *European Association for Viewers' Interests*, 1-92.

Crane, P. & O'Regan, M. (2010). *On PAR Using Participatory Action Research to Improve Early Intervention*. Department of Families, Housing, Community Services and Indigenous Affairs, Australian Government.

Deardorff, D.K. (2006). Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization. *Journal of Studies in International Education*, 10, 241-266.

Doungphummes, N., & Vicars, M. (2020). Implementing PAR in a Thai community development context: Engaging a culturally responsive approach. *Qualitative Research Journal*, 20(2), 205-215.

Dover, G. (2008), "Criticism of PAR", *Participatory Action Research & Organizational Change*. Retrieved March 4, 2022, from <https://participaction.wordpress.com/2008/06/05/critical/>.

Emma Charlton (2020). How experts are fighting the Coronavirus 'infodemic', *World Economic Forum*, Retrieved February 1, 2022, from <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/how-experts-are-fighting-the-coronavirus-infodemic/>

Fleming, N. (n.d.). *The VARK modalities*. Retrieved March 4, 2022, from <http://vark-learn.com/introduction-to-vark/the-vark-modalities/>.

Freire, P. (1972). *Pedagogy of the Oppressed*. Harmondsworth: Penguin.

HelpAge Asia (n.d.). "Situation of older people", *Ageing population in Thailand*, Retrieved February 1, 2022, from <https://ageingasia.org/ageing-population-thailand/>

Hobbs, R. & Moore, D. C. (2013). *Discovering media literacy: teaching digital media and popular culture in elementary school*. California: SAGE Publications.

- Holcombe, S. (1995). *Managing to Empower: The Grameen Bank's Experience of Poverty Alleviation*. New Jersey: Zed Books.
- Lemon, B. W., Bengston, V. L. & Peterson, J. A. (1972). An exploration of the activity theory of aging: Activity types and life satisfaction among in-movers to retirement community. *Journal of Gerontology*, 27, 511-523.
- Lin, M-C. (2019). *Intergenerational communication*. In M. Allen (Ed.) *The SAGE encyclopedia of communication research methods*. pp. 762-766., SAGE Publications, Inc.
- Muratova, N., & Grizzle, A., & Mirzakhmedova, D. (2019). *Media and Information Literacy in Journalism: a Handbook for Journalists and Journalism Educators*, Tashkent: Baktria Press.
- Rasi, P., Vuojarvi, H., & Rivinen, S. (2021). Promoting Media Literacy Among Older People: A Systematic Review. *Adult Education Quarterly*, 71(1), 37-54.
- Storey, D. (1999) Issues of Integration, Participation and Empowerment in Rural Development: The Case of LEADER in the Republic of Ireland. *Journal of Rural Studies*, 15, 307-315.
- Wilcox, D. (1999). *A to Z of Participation*, London: Joseph Rowntree Foundation.
- Williams, R. (1999). Cultural safety - what does it mean for our work practice? *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 23, 2213-214.